

Микола Бандрівський

**Ранньосередньовічний Львів і астрологічні
традиції Візантійського імператорського двору
(до проблеми поширення
чужорідних культових практик
при дворі галицьких давньоруських владик)**

Mykola Bandrivs'yi

**Medieval Lviv and astrological traditions of the Byzantine imperial court
(to the problem of spreading of alien religious practices at the court of Galician
ancient rulers)**

The full text of the inscription in Latin, which was placed above the entrance to the Halych gate of Early Medieval L'viv is firstly analyzed at the paper. Taking into account the mention of the term «Horoscope» and zodiac sign of Leo at this inscription in the context of «establishment/foundation» of L'viv, the author concluded that was the probability of presence of astrological and, perhaps, cult practices during the process of dedication (?) of L'viv as a city. At the article the problem of existence of astrologers (astrological schools-?) at courts of Halychian kings/princes of XII–XIII centuries is also firstly outlined. These astrologers could come here first at the escort (as courtiers) of noble Byzantine officials during the conclusion of inter-dynasty Rus'-Byzantine marriages and as members of diplomatic missions. The final wave of penetration of astrological knowledge and astrologers themselves from Byzantium to Halychian Rus' could take place after the capture of Constantinople by the Crusaders in 1204.

Keywords: Halychian Rus'; L'viv; XII–XIII centuries, astrology, Byzantium

Вперше аналізується повний текст напису латинською, який був вміщений над входом до Галицької брами у ранньосередньовічному Львові. З огляду на згадки в цьому написі терміна «Гороскоп» та знаку зодіакального сузір'я Лева у контексті «встановлення/заснування» Львова, автор прийшов до висновку про ймовірність астрологічних і, можливо, культових практик в процесі освячення (?) Львова як міста. Також вперше ставиться питання про існування при дворах галицьких королів/князів XII–XIII ст. астрологів (астрологічних шкіл?), які приїжджали сюди спершу в свитах (почт) вельможних візантійських урядовців під час заключення міждинастичних русько-візантійських шлюбів та у складі дипломатичних місій. Фінальна хвиля проникнення на Галицьку Русь астрологічних знань і самих астрологів з Візантії могла відбутися після взяття хрестоносцями Константинополя у 1204 році.

Ключові слова: Галицька Русь, Львів, XII–XIII ст., астрологія, Візантія

До останнього часу, здавалось би, не було матеріалів, щоби ставити питання на зразок «а чи була астрологія на Галицькій Русі і у Львові зокрема?» А

втім, саме під таким оглядом слід розглядати, як припускаємо, не до кінця ще пояснений дослідниками напис, який в давні часи знаходився над входом до Галицької брами. Переважна більшість сьгоднішніх істориків¹ подає у своїх працях лише першу частину цього напису, початок якого звучить так: «DUX LEO MIXI FUNDAMENTA IECIT POSTERI NOMEN DEDERE LEONTOPOLIS...» (в перекладі: «Князь Лев заклав мені фундаменти, нащадки назвали мене Львівгородом...»), не наводячи з якихось причин продовження цієї фрази: «[...]HOROSKOPUS PERTHENOPOLIM LEOMI PRAEPOSVIT» (що значить: «[...]Гороскоп з-під Лева підніс місто»). В перекладі Олега Петрука закінчення цитованої фрази перекладено як «[...]гороскопом з-під Лева встановлено місто»².

Виникає питання: для чого у цьому коротенькому тексті вжито термін «гороскоп», в той час як мова в ньому йде здавалось би про далеку від астрономії річ – заснування міста? Як знаємо, під гороскопом розуміють астрономічно розраховану схему розташування планет на Небозводі в момент якихось визначальних подій (як от: народження дитини, укладання шлюбу, заснування міста і т. п.). Такі схеми-гороскопи склалися для астрономічного «передбачення» подальшої долі започаткованих в конкретний момент явищ, подій та ін.

Якщо ж у написі на Галицькій брамі йшлося про те, що «[...] Гороскоп з-під Лева підніс місто», то, по-перше, це означатиме, що мовиться йде про невеликий проміжок часу: від 11 серпня до 17 вересня, коли Сонце знаходиться в зодіакальному сузір'ї Лева. Отож, подія, про яку мовилося в латиномовному написі над входом до Галицької брами, відбулася, найімовірніше, у серпні, хоча, на думку О.Петрука, вона могла відбутися також наприкінці липня (якщо прив'язуватися до слова «гороскоп» і сучасної (?) розбивки року за астрологічними знаками зодіаку), або й у вересні, якщо розглядати астрономічний рух Сонця. По-друге, в закінченні напису «[...] Гороскоп з-під Лева підніс місто» криється ще один – чи не найважливіший аспект порушеної проблеми, а саме: перша письмова згадка про Лева, яка не має стосунку до постаті однойменного князя, оскільки йдеться про зодіакальне сузір'я.

Беручи до уваги загальноприйняте припущення про заснування Львова у давньоруський період, можна припустити, що астрологічні знання, в т. ч. й саме поняття «гороскопу», до тогочасного Львова могли проникнути із сусідньої Візантії, астрологія в якій і при імператорському дворі, і серед простого люду, саме в XII – на початку XIII ст. сягнула свого апогею. До астрологів, як і в попередні часи, марновіріці зверталися з питаннями щодо особистого щастя, любові, спадку, тривалості життя, при різних небезпеках тощо і тому

Церква остерігала своїх вірних від таких запитів до «віщунів за зірками і планетами» і попереджала щодо небезпеки таких вчинків для кожної людської душі зокрема. Але в окремих випадках візантійські можновладці все ж ризикували і утримували при своїх дворах за рахунок державної скарбниці астрологів. Так, глибокий пієтет до астрологів мав василевс Константин IX Мономах (1043–1055 рр.), який сам спостерігав за рухом зірок і за ними намагався визначити свою долю. До астрологів вдавався часом і василевс Михаїл VII (1071–1078 рр.), намагаючись за переміщенням небесних світил визначити наслідки подій і уважно вислуховував відповідні астрологічні «передбачення». Проте, вже один з його наступників – василевс Олексій I Комнин (1081–1118 рр.) вже мало звертав уваги на небесні знаки, пояснював їх видозміни природними причинами, вороже ставився до астрологів і навіть вигнав їх з Константинополя. Однак, вже його внук – Мануїл I Комнин (1143–1180 рр.) знову вдався до сліпої довіри астрологічним передбаченням і, як пишуть літописи, нічого не чинив, перш ніж з'ясовував, чи сприятимуть цьому зірки. В своїй «Історії» Никита Хоніат (кін. XII ст.) пише, що цей василевс Мануїл I усі найважливіші справи ставив залежно до взаємного розташування і руху небесних світил, а т. зв. передбачення придворних астрологів сприймав як провіщення оракулів. В посланні, яке Мануїл I Комнин надіслав ченцю монастиря Пантократора, цей імператор дорікає йому в обмеженості і неосвіченості і воздає хвалу «віруючому в зорі», намагаючись водночас узгодити астрологію з християнським віровченням. Для підтвердження нібито істинності доктрин астрологів згаданий василевс наводить цитати зі Святого Письма і Отців Церкви, а також покликається на авторитет вчених минулих століть, які астрологічним пізнанням надавали певного значення і, перш за все, на праці широко знаного і авторитетного візантійського вченого Льва Математика. Більше того, видатний церковний діяч Йоан Каматир (Патріарх Константинопольський у 1198–1206 рр.) присвятив імператору Мануїлу I Комнину астрологічну дидактичну поему «Про коло зодіаку». Незважаючи на все це, імператор Мануїл I Комнин вже перед самою смертю відрікся від астрології, постригся у ченці під іменем Матвія, а по смерті був заборонений в каплиці монастиря Пантократор.

В останніх десятиліттях існування Візантійської імперії з великою довірою до астрології ставилися й імператори з династії Ангелів. За свідченням того ж Никити Хоніята василевс Олексій III Ангел (1195–1203 рр.) навіть відмовлявся переїжджати з Великого палацу до Влахернського при «несприятливому» положенню зірок. Як підкреслює згаданий історик, цей василевс і кроку не ступав, не порадившись з астрологами щодо розташування в даний момент зірок. Його наступник – василевс Ісаак II

Ангел, хоча й повернувся на візантійський престол 18 липня 1203 р., але, будучи, як пишуть, зламаним на душі, вже не правив державою, а увесь час проводив з вішунами і астрологами, тяга до яких у нього почала переростати у манію, що тривало до його смерті наприкінці 1204 р. Важко не помітити, що усі ці захоплення Візантійським імператорським домом астрологією якимось дивним чином співпали з однією із найбільших трагедій в історії Візантії – захоплення наприкінці 1204 р. її столяного града Константинополя учасниками IV хрестового походу і утворенні на уламках колишньої візантійської величі Латинської (короткочасної щодо свого існування) імперії.

Марновірства, схожі до пізньовізантійських, які були пов'язані з вірою у вплив небесних світил на людську долю, розвиток держави та на інші явища і чинники, поширювались з Візантії і на північні території, в т.ч. на Галицьку Русь, сам Галич і, як припускаємо, на Львів зокрема. Якщо справедливі наші припущення про те, що згаданий на початку статті латиномовний напис з Галицької брами (із згадкою про гороскоп і зодіакальне сузір'я Лева) хоча і з'явився тут пізніше XIII ст., однак вже самим своїм фактом існування віддзеркалює якусь реальну подію, яка могла мати місце в ранішому часі при заснуванні нашого міста. Іншими словами припускаємо, що тоді особами з княжого оточення які, найімовірніше, мали безпосереднє відношення до астрології, при офіційному (?) закладенні і посвяченні міста Львова були проведені певні розрахунки, результати яких вказували на найбільш сприятливий час для здійснення цієї акції – на час проходження зодіакального сузір'я Лева, тобто в проміжку між 11 серпня до 17 вересня, що й було відображено пізніше в латиномовному написі на Галицькій брамі.

Оскільки наявні на сьогоднішній день матеріали (і не лише археологічні) дають підстави припускати існування Львова як міського осередку – із заздалегідь розпланованою центральною частиною – вже у XII ст., то, логічно, що першопчатки міста теоретично сягатимуть початку згаданого вище століття, тобто часів князя Володаря-Івана Ростиславича (помер 19 березня 1124 р.). А, як знаємо, саме його донька – Ірина 20 липня 1104 р. вийшла за сина візантійського імператора Олексія Комнина – севастократора Ісаака. І, як пишуть нинішні дослідники, це був перший в історії династичних зв'язків випадок, коли руський удільний князь породичався з домом візантійським імператорів, які від самих початків були відомі своєю дуже перебірливою династичною політикою. Припускаємо, що така увага до князя Володаря-Івана була зумовлена дуже важливою, в очах візантійських василевсів, релігійно-історичною спадщиною Галицької Русі, володіння якої сягали Дунаю, тобто територій колишньої (і однієї з найдавніших в

Європі) Скіфської єпархії (можливо, саме тому ця обставина дасть згодом підстави польському королю Казимиру Великому в листі до папи заявити про «споконвічність Галицької митрополії», на що ніхто, окрім проф. Я. Дашкевича, увагу не звертав).

Як наслідок, зв'язки галицько-руських князів з Візантійськими василевсами чимдалі зміцнювалися. Наприклад, двоюрідний брат василевса Мануїла Комнина (про його особливе захоплення астрологією згадано вище) – Андронік Комнин, який згодом став одним з найбільш відомих візантійських імператорів, в той час змушений був втекти від переслідувань з Візантії до двору галицького князя Ярослава Осьмомисла, де не лише брав участь у засіданнях княжої Ради у 1163–1165 рр., але й, як пишуть літописи, «знав руську мову» і був чи не найбільшим приятелем самому князю Осьмомислу.

І, звичайно, в контексті розглядуваної проблеми не можемо не згадати славну Єфросинію-Анну («Велику княгиню Романову», як її величають літописи), яка, будучи донькою вже згаданого візантійського імператора Ісаака II Ангела, стала дружиною наймогутнішому володарю Русі – королю/князю Роману Мстиславичу. Можливо, з появою при галицько-руському дворі княгині Єфросинії-Анни одночасно з її почтом прибули до нашого краю й візантійські астрологи (з оточення її батька, які надавали йому поради відносно розміщення зірок), а, можливо, й фахівці з різних природничих (і не тільки) наук.

У будь-якому разі, заакцентовані в цьому повідомленні теми і припущення засвідчують, що питання астрології в Галицькій Русі і у Львові зокрема (причому, ще у «до-Левовому» періоді) стають чимраз актуальнішими й такими, що заслуговують в майбутньому на ґрунтовне наукове дослідження.

¹ Мельник І. Львівське середмістя.– Львів, 2011. – С.257; Войтович Л. Князь Лев Данилович. – Львів, 2012. – С. 38.

² Висловлюю глибоку подяку доктору фізико-математичних наук п.Олегові Петрукові за допомогу у вивченні цього питання, зокрема за запропонований ним варіант перекладу закінчення розглядуваного напису.